

Переклад Лариси Боженко

(В "Марсіанських хроніках" це оповідання називається "Червень 2001.
"Не плеснуть весла в синій тиші!.."")

Коли вони просто з ракети ступнули в нічну пітьму, то в першу мить так змерзли, що Спендер одразу почав збирати марсіянське хмиззя для вогнища. Він і словом не прохопився про те, щоб відсвяткувати радісну подію, лише розклав багаття і прикипів поглядом до вогню.

Потім у пір'ї рожевого полиску, що забарвило рідке повітря над висохлим марсіянським морем, глянув через плече на ракету, яка пронесла їх усіх — капітана Уїльдера, Черока, Гетевея, Сема Паркхілла, його самого-крізь чорні німі зоряні простори у цей мертвий марево-світ.

Джеф Спендер дивився на своїх товаришів і чекав, коли почнеться гармидер: зараз здіймуть галас, стрибатимуть і горлатимуть... Тільки-но мине заціпеніння від приголомшливої думки, що вони перші люди на Марсі. Хоча жоден із них уголос цього не казав, проте багато хто в душі сподівався, що їхні попередники сюди не долетіли і пальма першості належатиме цій, Четвертій, експедиції. Звісно, вони нікому не бажали зла, а втім, мріяли про славу і бучні почесті, доки їхні легені при звичаювалися до розрідженої атмосфери, від якої в голові немов хміль бродив, якщо рухатися надто швидко.

Гібз підійшов до багаття і запитав:

— Навіщо хмиз, маємо ж на кораблі хімічне пальне?

— Дарма,— навіть не підвів голови Спендер.

Негоже у перші відвідини Марса зчиняти шарварок, тягти з корабля таку недоречну тут піч. Справжнісіньке привізне блюзнірство. Що

встигнуть, ще буде час жбурляти бляшанки з-під згущеного молока в горді марсіянські канали, шерхло тертимуться пожмаканими сторінками "Нью-Йорк таймс" об срібно-сіре дно порожнього марсіянського моря, а бананове лушпиння і масні обгортки валятимуться серед прекрасних зубчастих руїн марсіянських поселень. Усе попереду. Його аж пересмикнуло від такої думки.

Спендер годував вогонь з рук із таким відчуттям, ніби приносив жертву мертвому титану. Адже вони сіли на велетенський могильник. Тут загинула цивілізація. Звичайнісінька порядність вимагала, щоб у першу ніч вони поводитися пристойно.

— Не до смаку мені таке святкування, — повернувся Гібз до капітана Уїльдера.— Як на мене, сер, треба влаштувати вечірку: роздати людям м'яса та джину і трохи розігріти кров.

Капітан дивився на мертве місто, яке розкинулося за милю від них.

— Ми всі потомилися,— сказав він відчужено, немов не міг відвести погляду від міста і геть забув про свою команду.— Краще завтра ввечері. На сьогодні досить і того, що ми щасливо подолали міжзоряний простір, жодного разу не зіткнулися з метеоритом і не втратили нікого з екіпажу.

Космонавти нудьгували, знічев'я тинялися біля ракети. Їх було дванадцятьоро. Спендер уважно стежив за ними. Люди були незадоволень Ризикуючи життям, вони зробили велику справу, тож тепер їм кортіло напитися, горлати пісень і зчинити стрілянину, аби всі знали, які вони хвацькі хлопці: прорубали дірку в космосі і домчали ракетою аж на Марс!

Але ніхто не галасував.

Капітан тихо віддав наказ. Один з космонавтів збігав у ракету і приніс консерви, які роздали без зайвого шуму. Мало-помалу розговорилися.

Капітан сів і стисло розказав про хід всієї мандрівки. Вони й самі те добре знали, але слухали з насолодою: приємно ще раз почути, що справу зроблено, головне — позаду. Про зворотну подорож говорити не хотілося. Хтось був заїкнувся про це, але йому порадили припнути язика. В подвійному місячному сяйві мигтіли ложки.

У небі зблиснув віхоть сліпучого полум'я, і відразу ж біля табору сіла допоміжна ракета. Спендер дивився, як одчиняється люк і виходить Гетевей — лікар і геолог. Кожний учасник експедиції мав дві професії, доводилося заощаджувати місце на кораблі. Гетевей неквапно попрямував до капітана.

— Ну що? — спитав капітан Уїльдер.

Гетевей поглянув на місто, що тьмяно мерехтіло в зоряному сяйві. Потім ковтнув слину і перевів погляд на Уїльдера.

— Он те місто мертве, капітане, мертве вже багато тисяч років. Так само, як ще три у горах. Але в п'ятому, за дві тисячі миль звідси...

— Кажіть.

— Ще минулого тижня там жили люди.

Спендер підхопився на ноги.

— Марсіяни,— додав Гетевей.

— Де ж вони тепер?

— Померли, — сказав Гетевей. — Я зайшов до одного будинку. Гадав, він, як і інші будинки в решті міст, залишений ще в сиву давнину. Боже праведний, там були покійники! Ніби я ступив у купу зруділого листя!

Немов струхлі стебла і клатті горілого паперу — все, що від них залилося. До речі, марсіани померли днів десять тому.

— А решта міст? Ви їх оглядали? Ї там хтось живий?

— Нікого. Я потім ще не одне перевіряв. Чотири з п'яти покинуті ще бозна-коли. Навіть не уявляю, де поділися їхні мешканці. Але в кожному п'ятому — одне й те саме. Труп. Тисячі тіл.

— Від чого вони померли?

— Ви не повірите.

— Що їх убило?

— Вітрянка,— коротко відповів Гетевей.

— Не може бути!

— На жаль, так. Я зробив аналізи. Вітряна віспа. Її дія на марсіанський організм протилежна дії на організм землян. Думаю, вся справа в обміні речовин. Вони звугліли, мов головешки на згарищі, всохли, перетворилися на хрусткі пластівці. Але це, безперечно, вітрянка. Отже, і капітан Йорк, і капітан Уїльямс, і капітан Блек — усі три експедиції досягли Марса. Що з ними сталося — лише богами відомо. Але ми, принаймні, напевне знаємо, що вони невідомо зробили з марсіанами.

— Жодних ознак життя?

— Цілком можливо, що кілька кмітливіших марсіян вчасно втекли в гори. Навіть коли це й так, закладаюся, їх надто мало, щоб виникло колоніальне питання. Цій планеті настав кінець.

Спендер відвернувся і знову підсів до багаття, втупивши погляд у вогонь. Вітрянка! Господи, уявити навіть страшно: вітрянка! Народ споконвіку розвивається, вдосконалює свою культуру, зводить отакі міста, докладає всіх зусиль, аби утвердити свої ідеали та уявлення про красу, і зненацька настає кінець. Частина померла ще до нашої ери. Але решта! Може, регату марсіян звалила недуга з вишуканою, або грізною, або химерною назвою? Ні, бий його лиха година! Їх підкосила вітряна віспа, дитяча хвороба, від якої на Землі не гинуть навіть діти! Це все одно, що сказати про древніх греків, нібито їх згубила свинка, а гордих римлян на величних пагорбах знищив стригучий лишай! Якби ми могли дати марсіянам час загорнутися в могильні савани, прибрати належної пози і вигадати пристойний привід для смерті! Натомість — вітряна віспа! Яке дике безглуздя! Не вкладається в голову, не узгоджується з їхньою архітектурою, з усім цим світом!

— Гаразд, Гетевей, сідайте перекусіть.

— Дякую, командире.

І все! Вже забули. Говорять про інше.

Спендер не спускав ока з команди. Він не доторкнувся до своєї порції у мисці, яку тримав на колінах. Відчув, як потягло холодом, ясні зорі поближчали.

Коли хтось надто підвищував голос, капітан навмисне відповідав стиха, і люди мимоволі починали розмовляти тихіше, наслідуючи його.

Повітря дихало свіжими і незвичними пахощами. Спендер ніяк не міг розпізнати їх. Тут і квіти, і хімікалії, і пилюка, і вітер. Капітан на повні груди з насолодою втягував повітря.

Дружний регіт роздер тишу. Бігз п'яно горлав, стискаючи в руці пляшку.

Спендер відставив миску вбік. Прислухався до вітерця, що прохолодно нашіптував йому щось на вухо. Помилувався марсіянськими будівлями, які білили холодними крижинами на дні висхлого моря... Потім обернувся до гурту. Бігз саме вихвалявся своїми перемогами у дівчат. Спендер більше не підживляв згасаюче вогнище.

— Гей, Спендер, підкинь хмизу! — гукнув Бігз і знову припав до пляшки.

Один з хлопців, на прізвище Шенке, виніс свій акордеон і заходився вибивати чечітку, аж курява знялася.

— Гей! — волав він.— Живемо!

— Гей! — і собі зарепетували інші, жбурнувши порожні миски.

Троє стали в ряд і, щось вигукуючи, задригали ногами, як дівчата з кордебалету. Решта плескали в долоні, заохочуючи їх. Черок скинув сорочку і закружляв у танку, вилискуючи голим торсом. Місячне сяйво обливало його коротке стрижене волосся і чисто виголені молоді щоки.

Вітер на дні порожнього моря дмухав імлою. Велетні-гори незворушно дивилися на сріблястий зореліт і вмираюче вогнище.

Знявся страшений гармидер: хто пішов вихилясом, хто награвав на губній гармошці, хто дув у гребінець, обгорнутий цигарковим папером. Відкоркували і випили ще два десятки пляшок. Бігз тупцював на неслухняних ногах і диригував танцюристами, вимахуючи руками.

— Капітане, давайте до нас! — гукнув Черок і затягнув пісню.

Довелось і капітанові танцювати. Він робив це мляво, неохоче. Обличчя його спохмурніло. Спендер дивився на нього і думав: "Випала ж тобі, бідолахо, нічка! Твої люди не відають, що коять. Їм би перед

польотом лекцію прослухати, як поводити себе на Марсі, хоча б кілька днів триматися в рамках пристойності".

— Годі! — Капітан вийшов із кола і сів, пославшись на втому.

Спендер пильно подивився на нього: він не відсапувався, обличчя нітрохи не розпалене.

Акордеон, гармоніка, вино, галас, безладна метушня, брязкіт мисок, регіт.

Бігз почвалав до берега марсіянського каналу. Він прихопив шість порожніх пляшок і заходився жбурляти їх одна за одною у темно-сині хвилі.

— Нарікаю тебе, нарікаю тебе, нарікаю тебе...— белькотав Бігз, язик йому заплітався.— Нарікаю тебе іменем Бігза. Бігз, відтепер ти канал Бігза...

Ніхто й незчувся, як Спендер зірвався з місця, переплигнув через вогнище і підскочив до Бігза. Він зацідив йому спершу в зуби, потім у вухо. Бігз поточився і шубовснув у воду. Спендер мовчки чекав, коли він видряпається на кам'янистий берег. Але решта вже схопили Спендера за руки.

— Який ґедзь тебе вкусив? — спантеличено допитувалися товариші.

Бігз видерся на берег, мокрий до кісток. Він одразу помітив, що Спендера тримають, і посунув до нього.

— Ну, начувайся! — погрозово промовив він.

— Досить! — grimнув капітан.

Спендера відпустили. Бігз зупинився і очікувально дивився на командира.

— Перевдягніться у сухе, Бігз, а ви, хлопці, продовжуйте веселитися. Спендер, ходіть зі мною.

Веселощі відновилися. Уїльдер відійшов убік і обернувся до Спендера:

— Може, поясните, в чім річ?

— Сам не знаю,— Спендер дивився на канал. — Мені стало соромно. За Бігза, за всіх нас, за цей рейвах. Боже, яка ганьба!

— Подорож була довга. Треба ж людям трохи розвіятися.

— Але ж де їхня гідність, капітане? Розуміння того, що й коли доречно?

— Ви стомилися, Спендер, і маєте інший погляд на деякі речі. Заплатите штраф п'ятдесят доларів.

— Слухаюся, капітане. Але прикро стає від думки, що Вони бачать, як ми тут блазнюємо.

— Вони?

— Марсіяни. Живі чи мертві.

— Найімовірніше, мертві, — відказав капітан.— Гадаєте, Вони знають, що ми тут?

— Хіба старе не знає завжди про появу нового?

— Можливо. Схоже на те, що ви вірите в духів.

— Я вірю в те, що зроблено, а на Марсі безліч доказів чиеїсь праці. Тут є вулиці, будинки, сподіваюсь, є й книги. Ї широкі канали, годинники, стійла — якщо не для коней, то для якихось інших домашніх тварин, нехай навіть із дванадцятьма ногами, звідки нам знати? Куди не кинеш погляд, скрізь предмети, які були у вжитку. Ними користувалися впродовж багатьох віків. Спитайте в мене, чи вірю я, що речі мають душу. Я відповім ствердно. Вони навколо, оточують нас, ці предмети, що мали своє призначення. Гори, в яких були свої імена. Користуючись цими речами, ми завжди відчуватимемо ніяковість. Назви гір звучатимуть для нас не так — ми охрестимо їх по-своєму, але старі назви залишаться, вони житимуть, бо існують у часі, для якого тутешні гори, уявлення про них були пов'язані саме з тими назвами. Імена, які ми дамо каналам, горам і містам, стечуть з них, мов з гуски вода. Ми можемо скільки завгодно жити на Марсі, але справжнього спілкування з ним у нас ніколи не буде. Врешті-решт це нас обурить. Знаєте, що ми тоді зробимо? Ми його оббілуємо і перекроїмо шкуру на свій смак.

— Ми не зруйнуємо Марса,— сказав капітан.— Він надто величний і прекрасний.

— Ви так вважаєте? Ми, земляни, маємо вроджений дар руйнувати все величне і прекрасне. Ми не відкрили сосисочну серед руїн староегипетського храму в Карнаку лише тому, що вони лежать осторонь великих шляхів і там не розгорнути жвавої торгівлі. Але Єгипет — лише незначна частина Землі, а тут звідусіль віє вічністю. Ми десь зручненько примостимося і почнемо гидити: канал назвемо на честь Рокфеллера, горі дамо ім'я короля Георга, буде озеро Дюпона, міста Рузвельт, Лінкольн, Кулідж, але ж у кожного місця вже є своє, власне ім'я.

— Це вже ваша справа, археологів, розкопати старі назви, а ми ними користуватимемося.

— Купка подібних до нас із вами людей проти інтересів можновладців? — Спендер поглянув на гори, що вилискували металом.— Вони знають, що ми припхалися сплюндрувати їхній край. Я відчуваю, як Вони нас ненавидять.

Капітан похитав головою:

— Ненависті тут немає.— Він прислухався до вітру.— Надбання цього народу свідчить про завершеність, мудрість і глибину його філософського вчення. Вони все сприймали як належне. Очевидно, були приречені на вимирання, але зустріли смерть із гідністю. Не провадили у передсмертній агонії спустошливих воєн, не нищили своїх міст. Усе, що ми бачили, лишилося недоторканим. Певно, ми важимо для них не більше, ніж малеча, що пустує на зеленому лужку, бо вони розуміють, що діти завжди лишаються дітьми. Хтозна, може, це все зробить нас кращими. Ви помітили, Спендер, як тихо поводили себе люди, поки Бігз не нав'язав їм веселощі? Які вони були сумирні, наполохані. Ще б пак! Наодинці з такою величчю одразу розумієш, що ти не таке вже велике цабе. Ми сопливі дітлахи, Спендер, галасливі, непосидючі діти, які носяться зі своїми іграшковими ракетами й атомами. Але з часом Земля може стати такою, як Марс сьогодні. Отже, він пас протверезить і дечого навчить. Наочний урок з історії цивілізації. Тож не журіться! Повертаймося назад і вдамо, що й нам весело. А штраф не знімається.

З мертвого міста дув вітер. Налітав хвилями на людей, кидав пилюгу на сріблясту ракету, обмітав нею акордеон, обсипав пилом гармоніку, запорошував очі, а вітер тонко виспівував. Нараз він стих так само несподівано, як почався.

Стихли й веселощі. Люди мовчки стояли під темним холодним небом.

— Гей, хлопці, чого це ви стовбичите? — вихопився Бігз із ракети вже в сухому одязі. Він уникав дивитися на Спендера. Його голос пролунав, ніби в порожній аудиторії.

Ніхто не ворухнувся.

— Гей, Уайті, шпар далі!

Уайті цигикнув якийсь акорд. Він прозвучав фальшиво й недоречно. Уайті обтер інструмент і сховав його до кишені.

— Ви що, на поминках? — не вгавав Бігз. Хтось різко звів міхи акордеона. Він застогнав, ніби конаючий звір. І все.

— Ну що ж, ми з подружкою повеселимося удвох. — Бігз сперся на ракету й почав цмулити з пляшки.

Спендер заціпеніло стежив за ним. Його тремтячі пальці поповзли по стегну до шкіряної кобури пістолета.

— Хто хоче до міста, може йти зі мною,— оголосив капітан.— Біля ракети залишимо вартових і візьмемо з собою зброю.

Екіпаж розділився. Бажаючих піти в місто було чотирнадцять, враховуючи Бігза, який приєднався до гурту, гигочучи і розмахуючи пляшкою. Шестеро вирішили лишитися.

— Рушаймо! — закричав Бігз.

Загін відійшов у перламутровому місячному сяйві. Космонавти вийшли на околицю мертвого міста. У небесній купелі пливли місяці-брати. Тіні двоїлися. Кілька хвилин люди непорушно стояли затамувавши подих, оточені тишею. Що, як з мертвого міста їм побачиться якийсь порух? Виринає примарою із сивини віків тьмяна постать вершника і пожене навскач закутого у бойові лати небаченого баского коня висхлим морським дном.

Уява Спендера оживила міські вулиці.

Мрійливими блакитними міражами рухалися постаті по брукованих дорогах, даленів тихий гомін, загадкові химерні тварини проносилися по червонястому піску. У кожному вікні тремтливі тіні, немов занурені у сонні плеса, махали мінливим привидам, що губилися в сутінку веж, облитих місячним сяйвом. Спендер немов чув якусь дивовижну музику і малював в уяві інструменти, що породжували ці звуки. Зачароване місто...

— Гей! — заволав Бігз, випроставшись і склавши долоні рупором.—
Егей! Чи є хто живий?

Капітан гримнув на нього, і він замовк.

Космонавти простували далі вимощеною кахлями вулицею. Вони перемовлялися пошепки, ніби опинилися у великій читальній залі або мавзолеї просто неба. Тільки вітер над головою колихав сліпучо-яскраві зорі. Капітан стиха заговорив. Йому хотілося знати, куди поділися мешканці, які вони були, яких правителів мали і від чого померли. А ще його цікавило, як вдалося марсіянам звести таке довговічне місто, чи прилітали вони па Землю і чи не вони далекі пращури землян, чи здатні вони були на безглузді вчинки і чи вони кохали й ненавиділи так само, як земляни.

Люди спинилися. Ніби місяць черкнув їх срібним пером і вони скрижаніли. Довкола тихо шелестів вітер.

— Лорд Байрон,— сказав Спендер.

— Який лорд? — повернувся до нього капітан.

— Лорд Байрон, поет дев'ятнадцятого сторіччя. Колись він написав вірша, який напрочуд співзвучний цьому місту й почуттям марсіян, якщо,

звичайно, хтось із них залишився в живих. Такого вірша міг би написати останній марсіянський поет.

Люди припинили, і тіні їхні застигли.

— Прочитайте,— попросив капітан. Спендер переступив з ноги на ногу, потер чоло, пригадуючи перший рядок, на мить заплющив очі. Потім неголосно і розмірено почав декламувати. Його уважно слухали.

Нам вже більше не блукати

Серед ночі босоніж,

Хоч любов не позичати

Й сяє місяць, як раніш.

Місто стояло перлисто-сіре, величне, мовчазне. Люди повернулися до світла.

Але й шабля піхви точить,

Й дух наш груди облиша,

Серць теж спочинку хоче,

І коханню в межа.

І хоч ніч все повна млості,

Незабаром день верта —

Місяць світить в високості,

Але нас не приверта.

Земляни непорушно стояли посеред міста. Небо було запорошене зорями, вітер снував тишу. Під ногами стелилася мозаїка з зображеннями прадавніх тварин і людей. Вони роздивлялися її.

Раптом Бігз гикнув. Очі йому посоловіли. Руки судомно потяглися до рота, і він почав блювати. В прохолодному повітрі потягло задушливим винним перегаром. Ніхто не поворухнувся, щоб йому допомогти.

Якусь мить Спендер дивився на нього, потім повернувся й пішов геть. Він прямував освітленими місяцем вулицями і жодного разу не зупинився, не озирнувся на своїх товаришів.

Вони повернулися на базу о четвертій ранку. Поклалися на ковдри й заплющили очі. Капітан Уїльдер сидів біля вогнища, підкладаючи в нього сухе цурпалля.

Години за дві Мак-Клор розплющив очі.

— Ви не спите, командире?

— Чекаю на Спендера,— стомлено посміхнувся капітан.

— Знаєте,— сказав Мак-Клор переогодом,— він не повернеться. Не знаю чому, але маю таке передчуття. Він ніколи не повернеться.

Мак-Клор перевернувся на другий бік. Вогонь розсипався багряними іскрами і згас.

Спендер не з'являвся весь наступний тиждень. Капітан спорядив кілька пошукових загонів, але вони повернулися ні з чим. "І взагалі,—

казали космонавти,— набридне вештатися, сам прибіжить. Кат би його взяв!"

Капітан промовчав, але щось занотував у корабельному журналі.

Якось уранці — це міг бути понеділок, чи вівторок, чи котрийсь інший марсіянський день — Бігз сидів на березі каналу, підставивши обличчя сонцю, і бовтав ногами у прохолодній воді.

Понад берегом ішла людина. Коли її тінь впала на Бігза, він повернув голову.

— Хай мені грець! — вигукнув він.

— Я останній марсіянин,— сказав чоловік, витягаючи пістолет.

— Що ти сказав? — перепитав Бігз.

— Я вб'ю тебе.

— Облиш. Що за дурні жарти, Спендер?

— Встань, я продірявлю тобі черево!

— Ради бога, забори пістолет.

Спендер натиснув курок. Якусь мить Бігз сидів непорушно, затим похилився наперед і впав у воду. Постріл був тихий, як шелест. Неквапні хвилі прийняли тіло, почулося глухе булькання, по тому все стихло.

Спендер сховав пістолет у кобуру і пішов далі. Сонце припікало. Воно обпалювало шкіру рук, гарячим промінням ковзало по його незворушному обличчю. Він ішов неквапно, наче нічого не сталося, а був

звичайнісінький собі день. Спендер підступив до ракети; кілька чоловік під навісом саме уминали приготований коком сніданок.

— От і наш самітник! — сказав хтось.

— Привіт, Спендер! Де це тебе носило? Четверо за столом очікувально дивилися на людину, що мовчки стояла перед ними.

— На біса тобі здалися оті кляті руїни? — зневажливо скривив губи кок, помішуючи якесь чорне вариво у горщику.— Допався, як пес до кістки.

— Можливо,— відповів Спендер.— Мав там дещо з'ясувати. А чи знаєте ви, що тут неподалік блукає марсіянин?

Четверо за столом відклали виделки.

— Невже? Де саме?

— Не має значення. Дозвольте мені поставити вам одне запитання. Як би ви почували себе на місці марсіян, коли б на вашій землі з'явилися чужинці і почали її плюндрувати?

— Я напевно знаю, як почував би себе,— сказав Черок.— У моїх жилах тече індіанська кров. Дід мені багато розповідав з історії Оклахоми. І якщо десь тут є марсіянин, я на його боці.

— А ви? — Спендер обвів решту настороженим поглядом.

Ніхто не відповів, але мовчання було досить красномовне. Мовляв, грабуй, скільки можеш, хапай, скільки вхопиш, якщо ближній підставив щоку — вдар міцніше і таке інше.

— Ну так-от. Я зустрів марсіянину,— вів далі Спендер.

Вони мовчки слухали.

— Там, у долині, в одному з мертвих поселень. Я не сподівався зустріти його і шукати не збирався. Не знаю, що його туди привело. Весь цей тиждень я жив у маленькому містечку, намагався розібрати древні таємничі письмена, вивчав їхнє старовинне мистецтво. І одного разу побачив марсіянину. Він з'явився лише на якусь мить і тоді відразу зник. Вдруге я його побачив наступного дня. Я саме сидів над книгою, коли він знову прийшов. І так кілька разів. Щоразу він підходив усе ближче. Коли я нарешті оволодів марсіянською мовою,— це на диво просто, допомагають піктограми,— марсіянин став переді мною і сказав: "Дай мені свої черевики". Я дав. А він знову: "Дай мені своє вбрання і весь обладу-нок". Я так і зробив. Тоді він каже: "Тепер іди за мною і дивися, що буде". І марсіянин рушив до бази, і ось він тут.

— Не бачу ніякого марсіянину,— озвався Черок.

— Шкода.

Спендер вихопив з кобури пістолет. М'яко пролунали постріли. Перша куля влучила у крайнього зліва, друга та третя — прошили крайнього справа і того, що сидів посередині. Кок злякано обернувся від вогнища і був повалений четвертою кулею. Він упав, мов підтятий, у вогонь і залишився лежати, хоча одяг на ньому загорівся.

Ракета купалася в сонячних променях. За столом сиділо троє. Їхні руки непорушно лежали біля мисок, в яких холов сніданок. Один Черок, цілий і неушкоджений, ошелешено дивився на Спендера.

— Можеш піти зі мною,— сказав Спендер. Черок мовчав.

— Чуєш, можеш піти зі мною,— повторив Спендер.

Нарешті Черок здобувся на відповідь.

— Ти їх убив,— проказав він і змусив себе поглянути на тих, що сиділи навпроти.

— Вони цього заслужили.

— Ти збожеволів.

— Можливо. То підеш зі мною?

— З тобою? Навіщо? — скрикнув Черок. Він зблід, на очах блищали сльози.— Забирайся геть! Геть!

Обличчя Спендера скам'яніло.

— Я гадав, ти мене зрозумієш.

— Забирайся! — рука Черока потяглася до пістолета.

Спендер вистрілив востаннє. Більше Черок не рухався. Спендера хитнуло. Він провів долонею по спітнілому чолу. Глянув на ракету, і зненацька його пройняв сильний дроз. Він мало не впав, його трусило, як у пропасниці. Поступово Спендер приходив до тями, немов після страшного сну. Ноги не слухалися, і він сів, щоб погамувати дроз.

— Припинити! Негайно! — наказав він своєму тілу. Тремтіння пронизувало кожну клітину. Він стискав тіло в лещатах волі, доки з нього вийшов увесь дроз. Тепер руки спокійно лежали на впокорених колінах.

Спендер зіп'явся на ноги і з неквапною ретельністю завдав собі на спину портативну холодильну камеру. На якусь мить руки йому знову затрусилися, але він рішуче скомандував: "Ні!" — і дроз припинився. Він

побрів геть на неслухняних ногах і загубився серед гарячих червоних гір.
Один. Самітний.

Сонце продовжувало нещадно пекти. За годину капітан виліз з ракети по шинку та яйця. Він уже хотів був привітати товаришів, та нараз прикипів до місця, вловивши в повітрі ледь чутний запах пістолетного диму. Потім побачив кока, що лежав долілиць, накривши своїм тілом вогнище. Чотири космонавти залякли перед холодним сніданком.

За капітаном по трапу спускався Паркхілл і ще двоє хлопців. Командир заступав їм шлях, заворожений мовчанням і непорушністю тих, що сиділи за столом.

— Скличте людей, усіх! — наказав він.

Паркхілл побіг берегом каналу.

Капітан торкнувся рукою Черока. Той повільно сповз із стільця і впав. Сонце освітило його коротке стрижене чорне волосся і високі вилиці.

Екіпаж зібрався.

— Кого не вистачає?

— Того ж таки Спендера. Бігза ми знайшли в каналі,

— Спендер!

Капітан дивився, як гори тягнуться назустріч новому дню. У хижій посмішці вишкірило зуби сонце.

— Бодай йому всячина! — втомлено проказав капітан.— Чому він не прийшов до мене поговорити?

— Нехай би навернувся мені під руку! — вигукнув Паркхілл, гнівно зблиснувши очима.— Я розчерепив би йому довбешку!

Капітан Уїльдер кивнув двом хлопцям:

— Візьміть лопати.

Копати було жарко. Гарячий вітер, що зірвався з дна порожнього моря, жбурляв в обличчя пилюку. Капітан гортав біблію. Коли він закрив книгу, з лопат на загорнуті в саван тіла потекли повільні струмені піску.

Вони повернулися до ракети, клацнули затворами гвинтівок, підвісили до поясів зв'язки гранат, перевірили, чи легко виймаються пістолети з кобури. Кожному було відведено певну ділянку для пошуку. Капітан віддавав накази, жодного разу не підвищивши голосу і не ворухнувши руками — вони в'яло звисали вздовж тулуба.

— Рушаймо! — сказав він.

Спендер помітив у долині хмарки куряви і зрозумів, що полювання почалося. Він відклав плескату срібну книгу, яку перед тим читав, зручно вмостившись на великому валуні. Сторінки книги були з найчистішого, тонкого, мов цигарковий папір, срібла, оздоблені черню та золотом. Це був філософський трактат десятитисячолітньої давності, знайдений ним на віллі в одному з марсіянських поселень. Спендер неохоче відклав книгу.

Спершу був навіть подумав: "Чи варто? Сидітиму й читатиму, доки вони прийдуть і пришиють мене".

Вранці, після того, як він застрелив шістьох зі своєї команди, Спендер відчував пустку в грудях, збайдужіння. Потім його нудило, і нарешті душу обійняв дивний спокій. Але це минулося, як тільки він помітив хмарки

куряви, що позначали шлях переслідувачів. Його знову пойняла холодна лють.

Спендер ковтнув води з баклаги. Потім підвівся, потягнувся і прислухався до п'янкої тиші. Отут би оселитися з дорогими й близькими людьми і жити, доки сонця світ.

В одній руці Спендер тримав книгу, в другій пістолет. Неподалік біг струмок. Він став на вистелений білою галькою берег, роздягнувся й заліз у воду. Скупавшись, одягнувся і знову взяв пістолет.

Перші постріли пролунали о третій пополудні. Спендер уже був далеко в горах. Позаду лишилися три гірських поселення. Над ними розташувалися поодинокі вілли древніх марсіян. На зелених луках з дзвінкими струмками вони викладали кахлями басейни, будували бібліотеки і дворики з джеркотливими водограями. Спендер півгодини плавав у такому наповненому дощовою водою басейні, очікуючи, коли наблизиться погоня.

Залишаючи віллу, він почув постріл. Позад нього, за якихось двадцять футів, розлетілась бризками кахля. Він побіг уперед, ховаючись за прискалками, обернувся і першим же пострілом поклав одного з переслідувачів.

Спендер знав, що його візьмуть у кільце і він опиниться в пастці. Дивно, що вони досі не пустили в хід гранати. Капітанові Уїльдеру досить слово сказати...

"Я надто делікатне створіння, щоб перетворити мене на кришиво,— думав він.— Ось що стримує капітана. Йому кортить запопасти мене лише з однією охайною дірочкою в лобі. Дивно! Він бажає мені красивої смерті. Без калюжі крові. Чому? Бо розуміє мене. Тому воліє ризикувати життям своїх людей, щоб не спотворити моє тіло. Хіба не так?"

Ляснуло дев'ять-десять пострілів, навколо нього затанцювало каміння. Спендер неквапно відстрілювався, іноді зазирає до срібної книги, яку не випускав з рук.

Капітан з гвинтівкою в руках вихопився на відкрите місце. Спендер зловив його на мушку, але на гачок не натиснув. Натомість перевів пістолет і кулею збив вершечок скелі, за якою заліг Уайті. Почувся лютий вигук.

Раптом капітан випростався і заходився вимахувати білою хустинкою. Він щось наказав своїм людям і, поклавши гвинтівку на землю, почав дертися схилом угору. Спендер трохи почекав, потім підвівся на ноги, тримаючи пістолет наготові.

Капітан наблизився і присів на нагріту сонцем кам'яну брилу, уникаючи дивитися на Спендера. Потім поліз до нагрудної кишені. Спендер міцніше стиснув пістолет.

— Сигарету? — запропонував Уїльдер.

— Дякую,— Спендер узяв одну.

— Вогню?

— Є свій.

Вони мовчки затягнулися димом.

— Жарко,— озвався капітан.

— Так.

— Як влаштувалися?

— Чудово.

— Довго думаєте протриматися?

— Доки покладу чоловік дванадцять.

— Чому ви не постріляли нас усіх уранці? Адже ви могли це зробити?

— Знаю. Мені духу забракло. Коли щось засяде в голові, ти переконуєш себе, ніби всі навкруги неправі. Але коли я почав убивати людей, то зрозумів, що вони просто дурні. Та вже було пізно. Я не міг примусити себе продовжувати, тому повернувся сюди, щоб розпалити й розлютити себе.— Розлютили?

— Не зовсім, але достатньо.

Капітан розглядав свою сигарету.

— Навіщо ви так зробили?

Спендер спокійно відклав пістолет убік.

— Я на власні очі переконався, що ми можемо лише мріяти про те, чого досягли марсіяни. Вони зупинилися там, де нам слід було зупинитися, принаймні, сотню років тому. Я блукав по їхніх містах, збагнув душу цього народу і був би щасливий, якби міг назвати марсіян своїми пращурами.

— І справді, гарне місто,— капітан кивнув на одне з мертвих поселень.

— Не в тім річ. Звичайно, міста у них прегарні. Але головне в тому, що вони зуміли поєднати мистецтво зі своїм життям. Для американців ці речі

завжди існували окремо. Вони тримали мистецтво на темному задвірку. Приймали його недільними дозами упереміш з релігією. У марсіян навпаки — мистецтво з релігією були органічно злиті.

— Гадаєте, вони знайшли сенс життя?

— Я в цьому переконаний.

— І тому ви почали вбивати людей?

— Коли я був іще дитиною, батьки взяли мене з собою в Мехіко-сіті. Я ніколи не забуду, як бундючно й визивно поведився мій татусь. А моїй мамі тубільці не сподобалися, бо вони, мовляв, рідко вмиваються і мають шкіру темнішого кольору. Моя ж сестра взагалі уникала з ними розмовляти. Здається, мені одному вони припали до серця. Тож я надто добре уявляю собі, як би тут, на Марсі, поводитися мої батьки. Все чуже середній американець просто зневажає. Коли щось не таке, як у Чікаго, — значить, воно погане. Як подумаю! Від самої лише думки на блювоту зводить. А згадайте війну! Які промови виголошувалися в конгресі перед нашим відльотом. Якщо експедиція буде вдала, то на Марсі розмістять три атомні дослідні центри і склади атомних бомб. А це означає, що Марсу кінець. Що почували б ви, якби марсіянин блював на підлогу Білого дому?

Капітан промовчав.

Спендер продовжував:

— А інтереси можновладців? Власники рудників, бюро подорожей штурмуватимуть Марс. Пригадуєте, що було з Мексікою, коли туди з Іспанії прибув Кортес зі своїми добрими, щирими друзями? Яка цивілізація загинула від рук зажерливих праведників? Історія ніколи не пробачить Кортесові.

— Але й ви поводитися сьогодні не зовсім етично.

— А що я міг вдіяти? Сперечатися з вами? Адже я один проти загребущої банди спритних ділків із Землі. Тут вони почнуть кидати свої огидні атомні бомби, здіймуть колотнечу за військові бази для нових воєн. Їм, бачте, мало, що вони сплундрували свою планету, їм кортить нагидити ще й сусідові. Марнослівні блазні! Коли я потрапив сюди, мені здалося, що я звільнився не лише від їхньої так званої культури, а й від їхньої етики та звичаїв. Гадав, що я вже поза їхніми уявленнями про норму поведінки. Лишалось тільки вбити вас усіх і зажити своїм розумом.

— Але вийшло інакше,— сказав капітан.

— Так. Після п'ятого вбивства я зрозумів, що анітрохи не одновився, не став марсіянином. Неможливо відразу позбутися всього того, що до тебе прилипло на Землі. Але я вже не вагаюсь. Я вб'ю вас усіх. Це відтягне наступну міжзоряну подорож принаймні на п'ять років. Ви ж знаєте, таких ракет, як наша, поки що немає. Мине не рік і не два, перш ніж вони вирішать збудувати нову ракету. Її конструюватимуть удвічі довше, виготовлять сотню зайвих моделей, щоб уберегти себе від невдачі.

— Слушно.

— З другого боку, ваше щасливе повернення і втішні новини прискорять цивілізацію Марса. Якщо все буде гаразд, я сподіваюся дожити років до шістдесяти і зустрічати кожну ракету, що прибуватиме сюди. Гадаю, більше однієї експедиції на рік не споряджатимуть, тож чисельність екіпажу не перевищуватиме двадцяти чоловік. Я зможу порозумітися з ними, поясню, що наш корабель несподівано вибухнув (а я знищу його ще цього тижня, коли впораюся з вами), а потім повбиваю їх, усіх до одного. Якихось п'ять десятиліть Марс буде гарантований від вторгнення. Можливо, земляни зовсім

відмовляться від своїх зазіхань. Згадайте, як люди охололи до будування цепелінів, які повсякчас загорялися і падали.

— Ви все продумали?

— Атож.

— Крім одного: чисельна перевага на нашому боці. За годину кільце зімкнеться і ви будете мертві.

— Я знайшов тут підземні ходи і надійні схованки, яких вам нізащо не відшукати. Перебуду там кілька тижнів, присплю вашу пильність, а тоді вийду і постріляю усіх до одного.

Капітан із сумнівом похитав головою.

— Розкажіть про цю вашу тутешню цивілізацію,— попросив він, вказавши рукою в бік гірських поселень.

— Вони вміли жити в нерозривній єдності з природою. Не пнулися зі шкури, аби довести, що між ними і тваринами бездонна прірва. Цієї помилки ми не уникнули навіть із появою Дарвіна. Ми радо кинулися йому в обійми, але потім збагнули, що вчення Дарвіна ніяк не узгоджується з нашою релігією. Нам так, принаймні, здавалося. Нікчемні, пусті верхогляди! Спробували були похитнути Дарвіна, та він не дуже піддавався. Як останні дурні, ми взялися за релігію. І досягли значних успіхів: втратили віру і замислилися над сенсом життя. Якщо мистецтво — це лише відображення розпаду безплідних мрій, а релігія не що інше, як самообман, то навіщо ми живемо? Віра завжди давала нам відповіді на всі запитання. Але вона зазнала краху з появою Дарвіна і Фрейда. Ми були і залишаємося заблудлими вівцями.

— А марсіяни, знайшли правильний шлях?

— Так. Вони зуміли поєднати науку і віру, щоб вони не заперечували одна одну, а, навпаки, взаємозбагачували.

— Надто ідеальний варіант.

— Я охоче покажу вам, як це виглядало.

— Мої люди чекають на мене.

— Це займе півгодини. Попередьте їх.

Капітан якусь мить повагався, потім підвівся і гукнув своїй команді, щоб його почекали.

Спендер повів капітана у невелике марсіянське поселення, викладене бездоганним прохолодним мармуром. Вони побачили величезні фризи, вкриті зображеннями прекрасних тварин — білолапих кішок, жовтокрилих символів сонця, статуї чоловіків і жінок, велетенських собак з благородними мордами, істот, що нагадували биків.

— Ось вам відповідь, капітане.

— Не розумію.

— Марсіяни відкрили таємницю життя, вивчаючи тварин. Тварини не замислюються над сенсом життя. Вони живуть і сприймають життя як належне, вбачаючи в ньому радість і втіху. Бачите — скрізь зображення тварин.

— Але ж це язичницькі символи.

— Навпаки, це божественні символи, справжні символи життя. Колись на Марсі теж далеко відійшли від своїх пращурів тварин. Потім збагнули: щоб вижити, треба назавжди забути одвічне питання — в чому сенс життя. Воно саме по собі є відповіддю. Мета його у відтворенні самого життя та якнайкращому його влаштуванні. Марсіяни дійшли висновку, що питання: "Для чого жити?" — постає в період воєн, відчаю та безнадії, коли відповіді на нього бути не може. А коли цивілізація набувала рівноваги і припинялися війни, питання про сенс життя втрачало свою актуальність, ставало безглуздим. Життя знову було прекрасне і не потребувало доказів його доцільності.

— Невже марсіяни були такі наївні?

— Лише тоді, коли це себе виправдовувало. Вони перестали все нищити, зневажати. Нерозривно пов'язали релігію, мистецтво та науку, адже наука по своїй суті — не що інше, як дослідження чуда, якого ми не можемо пояснити, а мистецтво — це тлумачення цього чуда. Марсіяни ніколи не дозволяли науці принижувати естетично прекрасне. Це питання міри. Землянин, наприклад, міркує: "У цій картині кольору, як такого, немає. Наука доводить, що колір — це лише здатність розміщених у певному порядку частинок речовини відбивати світло. Отже, колір не є ознакою предметів, що знаходяться в полі мого зору". А марсіянин сказав би так: "Це прекрасна картина. Витвір рук і мозку натхненної людини. Її ідею та кольори підказало саме життя. Чудова річ".

Залягла мовчанка. Сидячи під промінням призахідного сонця, капітан з цікавістю розглядав мовчазне прохолодне містечко.

— Охоче б оселився тут,— сказав він.

— А хто вам заважає?

— Ви мені не вірите?

— З ваших людей ніхто по-справжньому не може зрозуміти все це. Вони професійні циніки, їх не перевиховаєш. Навіщо вам повертатися до них? Щоб жити, як Джонсони? Купити собі такий вертоліт, як Сміти? Слухати не музику, а брязкіт монет у гаманці? Тут, в одному дворику, я знайшов запис старовинної марсіянської музики, їй, принаймні, п'ятдесят тисяч років. А вона все ще звучить. Такої музики ви в житті більше ніколи не почуєте. Залишайтеся й будете слухати. Тут є книги. Ви б могли їх читати.

— Це дуже привабливо, Спендер.

— Але ви не залишитеся...

— Ні, хоча я вам вдячний за пропозицію.

— Ви, звісно, не дасте мені спокійно жити. Доведеться вас усіх убити.

.

— Ви оптиміст.

— Я знаю, за що борюся, тому я сильніший. Нині у мене є те, що може замінити релігію. Це все одно, що заново вчитися дихати, читати книжки. А що може мені запропонувати ваша цивілізація?

Капітан переступив з ноги на ногу й похитав головою:

— Шкода, що так виходить. Дуже шкода.

— Мені теж. Певно, вже час відвести вас назад.

— Мабуть, так.

— Капітане, вас я не вбиватиму.

— Що?!

— Я вирішив так з самого початку.

— Он як...

— Коли решта будуть мертві, може, ви зміните свою думку.

— Не зміню. В моїх жилах тече надто земна кров. Я б вам не простив.

— Навіть, коли б залишилися тут жити?

— Навіть тоді. Не знаю чому. Ніколи не думав про це.

Вони повернулися на місце зустрічі.

— Підете зі мною добровільно, Спендер? Пропоную востаннє.

— Дякую, не піду.— Спендер простягнув руку. — Маю до вас одне прохання. Якщо ваша візьме, зробіть мені послугу. Постарайтесь відтягнути колонізацію Марса хоч на півстоліття, дайте можливість попрацювати археологам. Обіцяйте мені.

— Гаразд.

— І останнє. Якщо комусь від цього стане легше — згадуйте про мене, як про людину, що одного погожого літнього дня схибнулась і так і не прийшла до тями. Може, вам буде легше...

— Я подумаю. Прощайте, Спендер. Щасти вам.

— Дивний ви все-таки,— сказав Спендер, коли капітан рушив стежкою вниз.

Капітан повернувся до своїх сірих від пилу людей, що вже й не сподівалися його більше побачити. Він мружився на сонце і важко дихав.

— Є щось пити? — спитав капітан.

Хтось простягнув йому баклагу з холодною водою. Він ковтнув. Витер долонею рота.

— Усе гаразд,— сказав він.— Будьте обережні. Часу у нас вдосталь. Мені не потрібні жертви. Вам доведеться його вбити. Він не повернеться. Спробуйте покласти його одним пострілом. Не перетворюйте в решето.

— Я розчереплю йому голову,— погрозово сказав Сем Паркхілл.

— Ні, тільки в серце,— відказав капітан. Перед очима в нього постало сильне, вольове обличчя Спендера.

— Я виб'ю йому паскудний мозок,— вперто повторив Паркхілл.

Капітан кинув йому баклагу.

— Ви чули мій наказ. Тільки в серце.

Паркхілл щось невдоволено пробурмотів.

— Ходімо,— сказав капітан.

Вони знову розсипались і побігли, то піднімаючись гарячими схилами, то пірнаючи в прохолодні, порослі мохом гроти. Часом перебігали небезпечні відкриті майданчики з кам'яними плитами, що пахли сонцем.

"Як гидко вдавати з себе мудрого, досвідченого,— думав капітан,— коли насправді ти не такий і не хочеш таким бути. Ненавиджу це

відчуття правоти, коли в глибині душі я не певний, що правий. Хто ми, врешті-решт? Більшість? Більшість завжди права, адже так? Завжди непомильна, чи не так? Не схибить навіть раз у десять мільйонів років? Що ж таке ця більшість і хто в неї входить? Що в них на думці, як вони стали такими? Яким чином я потрапив у цю бісову більшість? Боже праведний! Що це — клаустрофобія? Страх перед натовпом? Просто здоровий глузд? Може одна людина бути правою, коли весь світ вважає правим себе? Не будемо думати про це. Будемо плазувати, метушитися і натискати на гачок. Отак".

Його люди бігли, пірнали в западини на землі, завмирали в затінку розжарених скель, хапали ротом повітря. Атмосфера тут була рідка, тож доводилося відпочивати щокілька хвилин. В очах танцювали чорні цятки, але по тому мали знову зводитись на ноги, бігти, пробивати гвинтівками дірки в літньому повітрі, гарячі лунки дірки.

Спендер лежав на одному місці, час од часу відстрілюючись.

— Я розчереплю тобі голову! — ревів Паркхілл, дряпаючись крутим схилом угору.

Капітан зловив Сема Паркхілла на мушку. Потім відклав пістолет.

— Що ви надумали? — запитав він свою безсилу руку і зброю. Він мало не вистрілив у спину Паркхілла.

— Боже праведний! Дай мені сили!

Він бачив, як Паркхілл біг, потім упав і вгруз у землю.

Спендера поволі брали у зашморг. Він лежав на вершині гори між двома великими брилами, хапав ротом рідке повітря, одяг під пахвами збурів від поту. Капітан виразно бачив ті дві брили. Їх розділяв просвіт дюймів у чотири, і в нього було видно груди Спендера.

Капітан Уїльдер чекав. "Тікай, Спендер! — подумки наказував він.— Тікай, як ти задумав. Через кілька хвилин буде пізно. Тікай! Потім знову вийдеш. Пересидь у своїй підземній схованці, живи там місяць, рік, читай свої прекрасні книжки, купайся в басейнах. Давай, чоловіче, поки не пізно".

Але Спендер не рушав з місця.

— Що це з ним? — спитав себе капітан.

Він узяв свій пістолет. Стежив, як обережно, повільно, але невпинно піднімалися його люди. Глянув на вежі охайного марсіянського містечка, схожі на різьблені шахові фігури на тлі неба. Перевів погляд на дві брили, просвіт між ними, через який було видно Спендерові груди.

Паркхілл, захиляючись від люті, кинувся вперед.

— Ні, Паркхілле,— сказав капітан.— Я не дозволю, щоб це зробили ви або хтось інший. Я зроблю це сам.

Він прицілився.

"Чи не гризтиме мене сумління? — спитав себе він.— Чи правильно я роблю, що беру такий тягар собі на плечі? Так, правильно. Я знаю, що я роблю, знаю, що це правильно".

Він кивнув Спендерові.

— Тікай! — прошепотів він так, щоб ніхто, крім нього, не чув.— Даю тобі тридцять секунд. Тридцять секунд!

Годинник на зап'ястку невблаганно відлічував час. Капітан стежив за стрілкою. Спендер не рухався з місця. Капітанові здавалося, що годинник цокав надто гучно, надто довго. Люди з екіпажу підбиралися все ближче.

— Тікай, Спендер!

Тридцять секунд сплигло. Капітан глибоко вдихнув.

— Спендер,— прошепотів він, видихаючи повітря, і натиснув на гачок.

Прозора, ледь помітна хмарка камінного пилу зависла у повітрі, зітканому з сонячних променів. І все. Луна від пострілу завмерла.

Капітан підвівся і гукнув своїм людям:

— Він мертвий.

Йому спершу не повірили. Їм не було видно просвіту між брилами. Вони побачили, як капітан біг схилом угору сам-один, і вирішили, що він або відчайдушний сміливець, або просто навіжений. Лише через кілька хвилин вони зважилися підійти до тіла, і хтось спитав:

— У груди?

Капітан опустив очі.

— У груди,— відповів він і помітив, що камінь, на якому лежав Спендер, змінив свій колір.— Хотів би я знати, чому він зволікав? Хотів би я знати, чому він дозволив себе вбити?

Спендер лежав горілиць, стискаючи в одній руці гвинтівку, в другій — срібну книгу, що мерехтіла на сонці.

"Може, він так вчинив через мене? — думав капітан.— Бо я відмовився пристати до нього? Чи йому забракло мужності вбити мене, бо я відрізняюся, як він казав, від решти? Чи є інша відповідь?"

Іншої відповіді не було. Він присів навпочіпки біля заляклого тіла.

"Я мушу виправдати його довір'я,— думав він.— Не маю права його зрадити. Коли він вважав, що я чимось схожий на нього, і не міг вистрілити в мене, то я не повинен зганьбити свого імені. Звісно, так і є. Я тепер — той же Спендер, тільки я думатиму, перш ніж стріляти. Я взагалі не стрілятиму, не вбиватиму. Я діятиму з людьми пліч-о-пліч. Він тому не міг у мене вистрілити, що бачив у мені самого себе, поставленого в дещо інші умови".

Сонце пекло капітанові потилицю. Він почув свій власний голос:

— Якби він прийшов до мене поговорити, перш ніж вчинити вбивство, ми б з ним порозумілися, щось би придумали.

— Що придумали?-спитав Паркхілл. — Що в нас може бути спільного з такими, як він?

Розпечені скелі зводилися в височінь.

— Маєте рацію,— сказав капітан.— Ви б ніколи не дійшли згоди. Спендер і я — ще куди не йшло. Але Спендер, і ви, і вам подібні — ніколи.

Люди відшукали старовинне марсіянське кладовище, і сам капітан Уїльдер запропонував поховати Спендера у порожньому саркофазі. Вони схрестили йому руки на грудях і помістили його в срібну труну, куди поклали також свічки, виготовлені десять тисяч років тому. На обличчі у Спендера відбивалася умиротворена радість.

Вони трохи постояли в старовинному склепі.

— Гадаю, вам не варто забувати Спендера,— сказав капітан.

Вони вийшли зі склепу, тихо причинивши за собою мармурові двері.

Наступного дня Паркхілл вправлявся в стрільбі в одному з мертвих марсіянських міст — стріляв по кришталевих вікнах і збивав маківки марсіянських веж. Капітан спіймав Паркхілла і вибив йому зуби.